

The Effectiveness of Group Logo Therapy on Death Anxiety, Feeling of Loneliness and Meaning of Life in the Elderly Women with Fear of Coronavirus

Rouhangiz Esmailpour Dilmaghani¹ , Amir Panahali^{2*}

Alinaghi Aghdasi² and Ali Khademi³

¹ Dept of Counseling, East Azarbayjan, science and Research Campus, Tabriz Branch, Islamic Azad University, Tabriz, Iran

² Dept of Psychology and Counseling, Tabriz Branch, Islamic Azad University, Tabriz, Iran

³ Dept of Psychology and Counseling, Urmia Branch, Islamic Azad University, Urmia, Iran

Article Info

Article History

Received: 15.05.2022

Revised: 09.07.2022

Accepted: 10.07.2022

ePublished: 31.07.2022

Keywords

Fear of coronavirus, elderly women, death anxiety, feeling of loneliness, meaning of life, group logotherapy

How to cite this article

Esmailpour Dilmaghani, R., Panahali, A., Aghdasi, A., & khademi, A. (2022). The Effectiveness of group logo therapy on death anxiety, feeling of loneliness and meaning of life in the elderly women with fear of coronavirus. *Aging Psychology*, 8(2), 135-147.

*Corresponding Author

Amir Panahali

Email

panahali@iaut.ac.ir

© The Author(s)

Publisher: Razi University

Abstract

It was late 2019 when a new virus from the Coronavirus family with the ability of spreading in humans was identified in China for the first time. The speed of the global pandemic of this virus and the release of news regarding its greater risks for the elderly led to numerous psychological disorders in this age group. Therefore, the present study was to consider the effectiveness of group logotherapy on death anxiety, feeling of loneliness and meaning of life in the elderly with fear of Coronavirus. This was a quasi-experimental with pretest-posttest and a control group design. The statistical population consisted of all the elderly women (65 years old and higher) who were member of the daily rehabilitation services working under supervision of Tabriz Welfare Organization in 2021, among whom 24 eligible women were selected based on inclusion criteria, and randomly assigned into control and experimental groups. The experimental group received ten 90-minute sessions of group logotherapy, while the control group received no intervention. The tools used in this study included the Templer's death anxiety, Russell et al.'s feeling of loneliness, and the Steger et al.'s meaning of life questionnaires. The data were analyzed using univariate analysis of covariance (ANCOVA) in SPSS-24 software. The results revealed that there is a significant difference between control and experimental groups in terms of death anxiety, feeling of loneliness and meaning of life ($P < 0.05$). In other words, group logotherapy decreased death anxiety and feeling of loneliness and increased the meaning of life in the elderly. According to the results, it appears that this treatment can be effectively used in rehabilitation centers and other psychological and counseling centers in order to improve the mental health of the elderly.

اثربخشی معنادرمانی گروهی بر اضطراب مرگ، احساس تنهایی و معنای زندگی در زنان سالمند با ترس از ویروس کرونا

روح انگیز اسمعیل پور دیلمقانی^۱، امیر پناه‌علی^{۲*}، علینقی اقدسی^۲ و علی خادمی^۳

^۱ گروه مشاوره، واحد، پردیس علوم و تحقیقات استان آذربایجان شرقی، دانشگاه آزاد اسلامی تبریز، ایران
^۲ گروه روانشناسی و مشاوره، دانشکده علوم انسانی، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی تبریز، ایران
^۳ گروه روانشناسی و مشاوره، واحد ارومیه، دانشگاه آزاد اسلامی، ارومیه، ایران

چکیده

در اواخر سال ۲۰۱۹ ویروس جدیدی از خانواده کروناویروس‌ها با قابلیت همه‌گیری در انسان در چین شناسایی شد. سرعت همه‌گیری این ویروس در جهان و انتشار اخبار مربوط به خطرات بیشتر آن برای گروه سنی سالمندان، منجر به بروز ترس و اختلالات روان‌شناختی در این گروه سنی شد. بنابراین پژوهش حاضر با هدف بررسی اثربخشی معنادرمانی گروهی بر اضطراب مرگ، احساس تنهایی و معنای زندگی در سالمندان با ترس از ابتلا به بیماری کرونا انجام گرفت. روش پژوهش نیمه‌آزمایشی با طرح پیش‌آزمون و پس‌آزمون با گروه کنترل بود. جامعه آماری شامل زنان سالمند ۶۵ سال و بالاتر عضو مراکز توانبخشی روزانه تحت نظارت سازمان بهزیستی تبریز در سال ۱۴۰۰ بود که از بین آنها ۲۴ نفر که بر اساس ملاک‌های ورود به مطالعه واجدالشرایط بودند، انتخاب و به صورت تصادفی در دو گروه آزمایش و کنترل جایدهی شدند. گروه آزمایش ده جلسه ۹۰ دقیقه‌ای معنادرمانی گروهی دریافت کردند و گروه کنترل هیچ مداخله‌ای دریافت نکرد. پرسش‌نامه‌های مورد استفاده در این پژوهش شامل اضطراب مرگ تمپلر، احساس تنهایی راسل و همکاران و معنای زندگی استگر و همکاران بود. داده‌ها با استفاده از تحلیل کوواریانس تک متغیره در نرم‌افزار SPSS نسخه ۲۴ مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. یافته‌ها حاکی از این بود که در مرحله پس‌آزمون بین گروه آزمایش و گروه کنترل از نظر اضطراب مرگ، احساس تنهایی و معنای زندگی تفاوت معنی‌داری وجود داشت ($P < 0.05$). به عبارت دیگر، معنادرمانی گروهی موجب کاهش اضطراب مرگ و احساس تنهایی و افزایش معنای زندگی در سالمندان شد. با توجه به نتایج، به نظر می‌رسد می‌توان از این روش درمانی در مراکز توانبخشی و دیگر مراکز روان‌شناسی و مشاوره در جهت بهبود سلامت روان سالمندان بهره‌مند شد.

اطلاعات مقاله

سابقه مقاله

دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۲۵

اصلاح: ۱۴۰۱/۰۴/۱۸

پذیرش: ۱۴۰۱/۰۴/۱۹

چاپ الکترونیکی: ۱۴۰۱/۰۵/۰۹

کلیدواژه‌ها

ترس از کرونا، زنان سالمند، اضطراب مرگ، احساس تنهایی، معنای زندگی، معنادرمانی گروهی

نحوه ارجاع به مقاله

اسمعیل پور دیلمقانی، ر.، پناه‌علی، ا.، اقدسی، ع.، و خادمی، ع. (۱۴۰۱). اثربخشی معنادرمانی گروهی بر اضطراب مرگ، احساس تنهایی و معنای زندگی در زنان سالمند با ترس از ویروس کرونا. *روان‌شناسی پیری*، ۸(۲)، ۱۳۵-۱۴۷.

* نویسنده مسئول

امیر پناه‌علی

پست الکترونیکی

panahali@iaut.ac.ir

پیمان، ۱۴۰۰)، سلامت معنوی و ادراک مثبت از پیری (امامی‌راد و امیری، ۱۳۹۷) رابطه معنی‌دار منفی و با احساس تنهایی (گونر و همکاران، ۲۰۲۱)، افسردگی (خاکی و همکاران، ۱۳۹۶)، سوء رفتار (باقری شیخانگفشه و همکاران، ۱۴۰۰)، رابطه مثبت معنی‌داری دارد.

احساس تنهایی^۳ و طردشدگی در سالمندان یکی از عوامل بروز اضطراب مرگ و نوعی حالت ذهنی ناخوشایند و پاسخی به فقدان یک رابطه مثبت رضایت‌بخش با سایرین بوده و یکی از عوامل مستقل در ایجاد آسیب‌های روان‌شناختی است (حاجی حسن‌اوغلی و همکاران، ۲۰۱۲). طبق پژوهش‌ها، اجرایی شدن قرنطینه و فاصله‌گذاری‌های اجتماعی، زندگی در یک محیط محدود و داشتن انزوای اجتماعی برای جلوگیری از انتشار بیماری کرونا در ایجاد احساس تنهایی در سالمندان نقش مهمی داشته و پیش‌بینی می‌شود آسیب‌های روان‌شناختی مهمی به دنبال داشته باشد (آدهیکاری و همکاران، ۲۰۲۰). نتیجه یک مطالعه برخط با ۲۰۷۴ فرد ۵۰ تا ۸۰ ساله نشان داد که تنهایی، نداشتن ارتباط با وابستگان، زن بودن و داشتن مشکلات جسمی در دوران کرونا، منجر به تجربه احساس تنهایی شدیدتری شده است (ملانی و همکاران، ۲۰۲۰). مطالعات نشان داده‌اند که احساس تنهایی با متغیرهای اساسی در سالمندان همچون اضطراب مرگ (گونر و همکاران، ۲۰۲۱)، افسردگی، اضطراب و ناامیدی (علیانی و پیمان، ۱۴۰۰)، آزدگی روان‌شناختی، تجارب تنش‌زا (عسگری و همکاران، ۱۴۰۰) و افزایش خودکشی (چیونگ و همکاران، ۲۰۰۸) رابطه معنی‌دار مثبت دارد.

معنای زندگی^۴ به مفهوم داشتن انگیزه و معنا برای زیستن است. پوچی و از دست دادن معنای زندگی یکی از نگرانی‌های مسلم هستی و دلواپسی غایی است که برای هر کسی در زندگی می‌تواند پیش بیاید (یالوم، ۱۳۹۱/۱۹۸۰). معنای زندگی در سلامت روان سهم به‌سزایی دارد از آن جایی که در مقطع سنی سالمندی خانواده و روابط عاطفی به عنوان بالاترین منابع معنادهی محسوب می‌شوند (احمدی و همکاران، ۱۳۹۶)، با ظهور بیماری کرونا و برقراری قرنطینه، دوری از فرزندان و اطرافیان و تجربه آشپانه خالی کاهش روابط عاطفی منجر به کاهش معنای زندگی در سالمندان شد. مطالعات نشان داده‌اند که

در اواخر سال ۲۰۱۹ میلادی ویروس جدیدی از خانواده کروناویروس^۱ها با قابلیت همه‌گیری در انسان برای اولین بار در کشور چین شناسایی شد (هانگ و همکاران، ۲۰۲۰) که به طور عمده دستگاه تنفسی را مورد حمله قرار می‌داد و به علت ناشناخته بودن، نبود درمان‌های مؤثر و واکسن در اندک زمانی گسترش جهانی پیدا کرد (لی و همکاران، ۲۰۲۰). گزارشات اولیه از آسیب‌پذیری بیشتر و میزان ابتلا و مرگ بالاتر ناشی از بیماری کرونا در سالمندان خبر داد و دلایل ابتلا به نوع شدیدتر و کشنده‌تر همه‌گیری در سالمندان به علت بیماری‌های زمینه‌ای، نظیر فشارخون بالا، دیابت، بیماری‌های قلبی، ریوی، کلیوی، سرطان و ضعف سیستم ایمنی اعلام شد (وانگ و همکاران، ۲۰۲۰). شنیدن این اخبار و گزارشات در سالمندان منجر به ترس از ابتلا به بیماری شد، مطالعه فرهی‌فر و همکاران (۱۴۰۰) نشان داد که بین ترس ناشی از ابتلا به بیماری کرونا و اضطراب مرگ رابطه معنی‌دار و مثبت وجود دارد. مطالعه دیگری مبین این بود که برقراری قرنطینه منجر به احساسات ناخوشایند و تجربه احساس تنهایی شده است (تشویقی و همکاران، ۱۴۰۰). پژوهشی دیگر بیانگر آسیب جدی در بهزیستی و رفاه روانی سالمندان در طی دوران کرونا بود (علیانی و پیمان، ۱۴۰۰). همچنین مرور ۳۰ مقاله نشان داد که اضطراب ناشی از شیوع بیماری کرونا باعث ایجاد افسردگی، احساس تنهایی و اضطراب مرگ در سالمندان می‌شود (باقری شیخانگفشه و همکاران، ۱۴۰۰).

اضطراب مرگ^۲ به معنای ترس از مردن خود و دیگران می‌باشد که این اضطراب را سالمندان به علت تنهایی، حس نزدیک بودن به مرگ، بیماری‌ها، ناتوانایی‌های جسمی و روحی و تفکر در ارتباط با جنبه‌های مختلف مرگ بیشتر تجربه می‌کنند (بهاروندی و همکاران، ۱۳۹۹). تهدید ناشی از ابتلا و مرگ در بیماری کرونا و تفاوت ویژه در انجام مراسم تدفین و سوگواری و مغایرت آن با تفکرات، ترجیحات و انتظارات فرد در مورد مرگ و فرایند آن، از عوامل ایجاد اضطراب مرگ در سالمندان بود (زراعت‌حرفه، و احمدیان‌رنجبر، ۱۴۰۰). مطالعات نشان داده‌اند که اضطراب مرگ با متغیرهای اساسی در سالمندان همچون کیفیت خواب (فرهی فر و همکاران، ۱۴۰۰)، کیفیت زندگی (خاکی و همکاران، ۱۳۹۶)، و بهزیستی روانی (علیانی و

³ loneliness feeling

⁴ meaninglessness

¹ coronavirus

² death anxiety

اضطراب مرگ و امید به زندگی سالمندان مقیم مراکز شبانه روزی شهر کرمان (حاجی عزیزی و همکاران، ۱۳۹۶) در گروه سنی سالمندان به کار رفته است.

با جستجو در پایگاه‌های اطلاعاتی هیچ پژوهشی در زمینه پژوهش حاضر یافت نشد، از آنجاکه ارتقای سلامت روان و کیفیت زندگی سالمندان از جمله مباحث مهم در حوزه بهداشت روان می‌باشد، با توجه به سالخوردگی جمعیت (ده درصد در حال حاضر) و افزایش سریع آن در سال‌های آتی، و آسیب دیدگی جدی سلامت روان‌شناختی در زمان شیوع کرونا، با مطالعات انجام شده که به مختصری از آن در این پژوهش اشاره شده است و با در نظر گرفتن اینکه مشکل روان‌شناختی سالمندان یک مسأله فردی نبوده، بلکه خانواده و اطرافیان و جامعه را با تبعات سنگین اقتصادی، اجتماعی و درمانی درگیر خواهد کرد و از آنجاکه می‌توان از نتایج این پژوهش و پژوهش‌های مشابه در جهت بهبود سلامت روان برای استفاده در مراکز بهزیستی، توانبخشی روزانه، مراکز نگهداری سالمندان و دیگر مراکز بهبود سلامت روان با برگزاری کلاس‌های معنادرمانی گروهی استفاده کرد، بنابراین پژوهش حاضر با هدف تعیین اثربخشی معنادرمانی گروهی بر اضطراب مرگ و احساس تنهایی و معنای زندگی در زنان سالمند با ترس از کرونا انجام گرفت. فرضیه‌های مطالعه عبارت بودند از اینکه (۱) معنادرمانی گروهی باعث کاهش اضطراب مرگ در سالمندان با ترس از ویروس کرونا می‌شود، (۲) معنادرمانی گروهی باعث کاهش احساس تنهایی در سالمندان با ترس از ویروس کرونا می‌شود، و (۳) معنادرمانی گروهی باعث افزایش معنای زندگی در سالمندان با ترس از ویروس کرونا می‌شود.

روش

طرح پژوهش و شرکت‌کنندگان

پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی و از لحاظ روش نیمه آزمایشی با پیش‌آزمون، پس‌آزمون و گروه کنترل بود. جامعه آماری، تمامی بانوان سالمند بالای ۶۵ سال عضو مراکز توانبخشی روزانه تحت نظارت سازمان بهزیستی در شهر تبریز در سال ۱۴۰۰ بودند که پس از انجام پیش‌آزمون با حائزین ملاک‌های ورود، ۲۴ نفر انتخاب و به صورت تصادفی و به تعداد مساوی در دو گروه آزمایش و کنترل جایگزین شدند. ملاک‌های ورود به مطالعه عبارت بودند از (۱) جنس زن، (۲) سن حداقل ۶۵ سال، (۳)

معنای زندگی با متغیرهای دیگری مثل پویش‌های اجتماعی (احمدی و همکاران، ۱۳۹۶)، تاب‌آوری (داس و همکاران، ۲۰۲۱)، بهزیستی روانی (علیانی و پیمان، ۱۴۰۰)، معنویت و دین (باقری شیخانگفته و فتحی آشتیانی، ۱۴۰۰)، رابطه معنی‌دار و مثبت و با اضطراب مرگ (مرادی و همکاران، ۱۴۰۰)، رابطه معنی‌دار و منفی دارد.

رسیدگی به پیامدهای روانی شیوع کرونا با توجه به اختلالات روان‌شناختی پیش آمده در سالمندان ضروری به نظر می‌رسد. می‌توان با مداخلات روان‌شناختی مناسب سلامت روان را در سالمندان بهبود بخشید (آباد و هارون الرشیدی، ۱۴۰۱). با مرور مداخلات روان‌شناختی ارائه شده در دوران کرونا، متوجه می‌شویم که اکثر مطالعات به صورت برخط، اینترنتی و از طریق بسته‌های وب در جوامع مختلف انجام گرفته است. در مطالعه مروری شاهد حق‌قدم و همکاران (۱۳۹۹) به انجام اکثر مداخلات در زمان شیوع کرونا به صورت مجازی اشاره و همچنین به این نکته که سالمندان برای استفاده از اینترنت و اپلیکیشن‌ها با مشکل مواجه هستند و اکثر آنها به این ابزار و دانش استفاده از تکنولوژی روز دسترسی ندارند، تأکید شده است. در مطالعه مروری دیگری توسط تشویقی و همکاران (۱۴۰۰)، بر درمان‌های روان‌شناختی مبتنی بر واقعیت درمانی و شناختی-رفتاری و معنویت و خداسو اشاره شده است.

معنادرمانی به معنی درمان از رهگذر معنا، توسط ویکتور امیل فرانکل در بین سال‌های ۱۹۹۷-۱۹۰۵ ابداع شد و جزء رویکردهای وجودی است. رویکردی فلسفی، عالی و خاص که در درمان‌های گروهی با ایجاد فضایی ایده‌آل به شرکت‌کنندگان کمک می‌کند از طریق معنایابی و کشف معنای منحصر به خودشان در سخت‌ترین شرایط و در بالاترین رنج‌ها و مشقات معنایی برای زندگی بیابند و ناامید نشوند (فرانکل، ۱۹۶۳). معنادرمانی دارای مؤلفه‌های مرگ، آزادی، تنهایی، بی‌معنایی (کری، ۱۹۹۲) و مسئولیت پذیری می‌باشد. این درمان در سال‌های گذشته در ارتباط با کاهش انزوای اجتماعی توسط (الشربینی و آل ماماری، ۲۰۱۸)، سازگاری اجتماعی، کاهش احساس تنهایی و سلامت عمومی سالمندان (محمدی و کمالی، ۱۳۹۷)، احساس تنهایی و اضطراب مرگ در سالمندان (مصطفی‌پور و همکاران، ۱۳۹۷)، اضطراب مرگ و سازگاری اجتماعی مردان سالمند (گل محمدیان و همکاران، ۱۳۹۶)، احساس تنهایی مردان بازنشسته (سودانی و همکاران، ۱۳۹۱)،

احساس تنهایی توسط راسل و همکاران (۱۹۷۸) ساخته شد. شامل ۲۰ سؤال چهار گزینه ای می‌باشد که ده سؤال با پاسخ‌های هرگز (امتیاز ۱)، به ندرت (امتیاز ۲)، گاهی با (امتیاز ۳) و همیشه (امتیاز ۴) نمره‌گذاری شده بیست سؤال بعدی نمره‌گذاری معکوس دارد. دامنه نمرات بین ۲۰ (حداقل) و ۸۰ (حداکثر) است. خط برش ۵۰ است. نمره بالاتر از خط برش بیانگر تنهایی است و هر قدر به ۸۰ نزدیکتر باشد معرف تنهایی بیشتر است. پایایی آزمون به روش بازآزمایی توسط راسل و همکاران (۱۹۷۸). $0/89$. گزارش شده است. پایایی این آزمون در نسخه جدید تجدید نظر شده در ایران 78% گزارش شد (نادری و حق‌شناس، ۱۳۸۸). ضریب آلفای کرونباخ برای پرسش‌نامه احساس تنهایی در این پژوهش $0/78$ به دست آمد.

پرسش‌نامه معنای زندگی استگر و همکاران^۱.

پرسش‌نامه معنا در زندگی توسط استگر و همکاران در سال ۲۰۰۶ جهت ارزیابی وجود معنا و تلاش برای یافتن آن ارائه شده و اعتبار و پایایی و ساختار عاملی آن در پژوهش‌های مختلف با نمونه‌های متفاوت مورد بررسی قرار گرفته است. این ابزار ابتدا ۴۴ گویه و سپس با استفاده از تحلیل عاملی اکتشافی به دو عامل وجود معنا در زندگی و جستجوی معنا در زندگی با مجموع ۱۷ گویه و در یک تحلیل عاملی تأییدی دیگر با حذف ۷ گویه به ساختار مناسب دو عاملی با ۱۰ گویه تبدیل شد. دامنه نمره‌ها از ۷ تا ۳۵ است، نمره پایین خط برش به معنی پایین بودن معنای زندگیست (مجدآبادی، ۱۳۹۶)، روایی و پایایی پرسش‌نامه معنای زندگی استگر و همکاران، بر اساس پژوهش‌ها، نشان دهنده اعتبار و ثبات نمره‌های پرسش‌نامه و روایی همگرا و افتراقی آن هستند. برای مثال، برای هر دو مقیاس، همسانی درونی خوبی گزارش شده است (ضرایب آلفا بین $0/82$ تا $0/87$). در فاصله زمانی یک ماهه اعتبار بازآزمایی مناسب برای زیرمقیاس حضور $0/70$ و برای زیر مقیاس جستجو $0/73$ به دست آمده است (استگر و همکاران، ۲۰۰۶). در این پژوهش آلفای کرونباخ (همسانی درونی) $0/86$ به دست آمد.

پروتکل‌های درمانی. محتوای جلسات درمانی بر اساس مؤلفه‌های رویکرد معنادارمانی بر اساس چارچوبی از طرح درمان هوتزل (۲۰۰۲) گرفته شده است. در جدول ۱ محتوای جلسات به تفکیک ارائه شد.

تحصیلات حداقل سیکل، (۴) کسب نمره بالای خط برش در پرسش‌نامه‌های اضطراب مرگ و احساس تنهایی و کسب نمره پایین خط برش در پرسش‌نامه معنای زندگی، و (۵) تمایل و علاقه‌مندی به شرکت در پژوهش. ملاک‌های خروج عبارت بودند از (۱) معلولیت جسمی حاد، و (۲) اختلالات روانی و ذهنی. میانگین سنی گروه آزمایش $67/25$ و میانگین سنی گروه کنترل $67/80$ بود. در گروه آزمایش ۶ نفر (۵۰ درصد) دارای مدرک تحصیلی سیکل، ۵ نفر ($41/66$ درصد) دارای مدرک تحصیلی دیپلم و ۱ نفر ($8/33$ درصد) مدرک تحصیلی لیسانس داشتند. در گروه کنترل ۷ نفر ($58/33$ درصد) دارای مدرک تحصیلی سیکل و ۵ نفر ($41/66$ درصد) مدرک دیپلم داشتند.

ابزار

پرسش‌نامه اضطراب مرگ^۱. متداول‌ترین پرسش‌نامه در زمینه اضطراب مرگ که تا به امروز مورد استفاده قرار گرفته است، مقیاس تک‌بعدی ۱۵ ماده‌ای اضطراب مرگ است که نگرش شرکت‌کنندگان را به مرگ می‌سنجد و توسط تمپلر در سال ۱۹۷۰ طراحی و ساخته شد. شرکت‌کنندگان پاسخ‌های خود را به هر سؤال با گزینه‌های بلی یا خیر مشخص می‌کنند. پاسخ بلی نشان‌دهنده اضطراب در فرد می‌باشد. به این ترتیب نمرات این مقیاس بین صفر تا ۱۵ متغیر است و خط برش ۸ بوده و نمره بالای ۸ معرف اضطراب بیشتر می‌باشد. طبق بررسی‌های انجام شده در خصوص روایی و پایایی، این مقیاس اعتبار قابل قبولی دارد. ضریب پایایی بازآزمایی مقیاس $0/83$ و روایی همزمان آن بر اساس همبستگی با مقیاس اضطراب آشکار $0/72$ گزارش شده است (تمپلر، ۱۹۷۰). پایایی و روایی این پرسش‌نامه را در ایران رجیبی و بحرانی (۱۳۸۰) بررسی کرده‌اند بر این اساس ضریب پایایی تنصیفی را $0/60$ و ضریب همسانی درونی را $0/73$ گزارش کردند برای بررسی روایی مقیاس اضطراب مرگ از مقیاس اضطراب آشکار استفاده شد که نتیجه آن $0/34$ همبستگی بین این دو مقیاس بود (رجیبی و بحرانی، ۱۳۸۰). آلفای کرونباخ (همسانی درونی) برای پرسش‌نامه اضطراب مرگ در این پژوهش $0/71$ به دست آمد.

پرسش‌نامه احساس تنهایی راسل^۲. پرسش‌نامه

¹ death anxiety scale

² ucla loneliness scale

³ multi-factor leadership questionnaire.

جدول ۱

جلسات آموزشی، بر اساس مؤلفه‌های رویکرد معنادرمانی بر اساس چهارچوبی از طرح درمان (هوتزل، ۲۰۰۲)

جلسه	محتوا
اول	آشنایی اولیه اعضا با یکدیگر و محقق، ایجاد صمیمیت اولیه و یادآوری اصل رازداری و قواعد شرکت در جلسات، معرفی ویکتور فرانکل و بیان مختصری از زندگی نامه‌اش
دوم	آموزش فلسفی ماهیت انسان بودن و نقش تعیین‌کننده انسان در آزادی انتخاب و مسئولیت‌پذیری در قبال انتخاب‌های شخصی
سوم	آموزش معناخواهی و خودکاوی درونی، جایگزینی کنترل درونی به جای کنترل بیرونی و نپرداختن به عوامل بیرونی به عنوان منبع مشکلات
چهارم	آموزش مفاهیم انواع تنهایی، بین‌فردی، درون‌فردی و اگرستانسیال به زبان کاملاً ساده، و انواع بودن، بودن با خویشتن، با دیگران و محیط
پنجم	آموزش شناخت مسئولیت و مسئولیت‌پذیری به عنوان بخش اجتناب‌ناپذیر وضعیت انسان و مسئولیتی که انسان در قبال شرایط سخت زندگی به عهده دارد
ششم	آموزش مهار افکار منفی و نشخوارهای فکری، جستجو و تلاش برای یافتن معنا در ابعاد گوناگون زندگی و در بدترین موقعیت‌های زندگی، و بازسازی خود
هفتم	آشنایی با انواع ارزش‌های تجربی، نگرشی و خلاق و توضیح و مثال در ارتباط با انواع ارزش‌ها، ایجاد خودی مستقل و منحصر به فرد با در نظرگیری ارزش‌های شخصی
هشتم	افزایش آفاق دید در ارتباط با مرگ و اضطراب مرگ و باور مرگ به عنوان مکمل زندگی، و تغییر در نگرش نسبت به مرگ
نهم	بحث و بازخورد به اعضا در ارتباط با عزت نفس، دیدن خود از چشم دیگران، بازسازی خود، لزوم جایگزینی ارزش‌های جدید به جای ارزش‌های القایی گذشته، و نقش بی‌هدفی در بروز مشکلات
دهم	جمع‌بندی از جلسات، تأکید بر انعطاف‌پذیری اعضا در یافتن معنا در موقعیت‌های سخت و دشوار، مثل شرایط بیماری کرونا، نگرش مثبت به زندگی و امید به آینده، انجام پس‌آزمون

روش اجرا

زندگی را کسب کرده بودند، ۲۴ نفر انتخاب، و به روش تصادفی در دو گروه آزمایش و کنترل به طور مساوی تقسیم شدند. انتخاب این حجم نمونه به خاطر رعایت شرایط ویژه کرونا و از پیش شرطها و الزامات صدور مجوز برای انجام پژوهش حضوری بود و بنابر دستورالعمل محدود کننده تجمع، جلسات درمانی با نصف ظرفیت و با رعایت کامل پروتکل‌های بهداشتی برگزار شد. به گروه آزمایش ده جلسه ۹۰ دقیقه‌ای معنادرمانی گروهی یک بار در هفته (تشکیل دو کلاس با نصف اعضا در یک روز) ارائه گردید. گروه کنترل هیچ درمانی دریافت نکرد. ملاک‌های حذف شرکت‌کنندگان شامل (۱) غیبت بیش از دو جلسه، (۲) انصراف از ادامه همکاری، (۳) دریافت مداخلات درمانی موازی، و (۴) امتناع از پر کردن پس‌آزمون می‌شد. پس از اتمام جلسات، پس‌آزمون اجرا و داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار SPSS نسخه ۲۴ در قالب آمار توصیفی و استنباطی با تحلیل کوواریانس تک متغیره انجام شد به گروه کنترل برای برگزاری کلاس‌های معنادرمانی پس از اتمام دوره، تعهد داده شده بود که اجرا شد.

پس از تأیید طرح پژوهش و کسب مجوز از مسئولین ذی‌ربط (مدیریت پژوهشی دانشگاه آزاد تبریز، مدیریت پژوهشی اداره کل بهزیستی استان آذربایجان شرقی، کسب مجوز اخلاقی IR.IAU.TABRIZ.REC.1400.001 از دانشکده پزشکی دانشگاه آزاد اسلامی تبریز و مدیریت مراکز توانبخشی سالمندان روزانه، با هماهنگی برای انجام عملی پژوهش مراجعه شد. ابتدا برای افراد جامعه پژوهش علاوه بر بیان هدف و اهمیت پژوهش حاضر، در ارتباط با اصل رازداری و رعایت اصول اخلاقی و تعهد به حفظ هویت آنها اطمینان داده شد و مشارکت‌کنندگان فرم رضایت‌نامه شرکت آگاهانه و داوطلبانه در پژوهش را امضا کردند. پس از توضیحات کامل در ارتباط با پیش‌آزمون و فرایند آن، اقدام به اجرای پیش‌آزمون با پرسش‌نامه‌های مطالعه شد و با رعایت شیوه‌نامه‌های ابلاغی ستاد مقابله با کرونا پاسخ‌ها به صورت شفاهی اخذ و با حفظ اصل امانتداری در فرم‌های آزمون، درج گردید. سپس از بین سالمندانی که بالاترین نمره در دو پرسش‌نامه اضطراب مرگ و احساس تنهایی و کمترین نمره پرسش‌نامه معنای

یافته‌ها

در این بخش، شاخص‌های توصیفی متغیرهای اضطراب مرگ، احساس تنهایی و معنای زندگی در مراحل پیش

جدول ۲

اطلاعات توصیفی مربوط به اضطراب مرگ، احساس تنهایی و معنای زندگی دو گروه در پیش‌آزمون و پس‌آزمون

متغیرها	گروه آزمایش		گروه کنترل	
	پیش‌آزمون	پس‌آزمون	پیش‌آزمون	پس‌آزمون
	میانگین (انحراف معیار)	میانگین (انحراف معیار)	میانگین (انحراف معیار)	میانگین (انحراف معیار)
اضطراب مرگ	۱۱/۵۸ (۱/۸۸)	۴/۲۵ (۱/۹۶)	۱۰/۹۱ (۱/۵۶)	۱۱/۴۱ (۱/۷۶)
احساس تنهایی	۵۷/۵۸ (۱۱/۱۵)	۳۹/۹۲ (۱۱/۲۵)	۶۲/۶۶ (۹/۳۳)	۶۱/۷۵ (۹/۵۵)
معنای زندگی	۱۶/۹۱ (۴/۶۵)	۲۶/۲۵ (۳/۴۶)	۱۶/۵۸ (۲/۳۹)	۱۶/۸۳ (۳/۱۳)

زندگی [F(۱,۲۲)= ۱/۲۴۹ P=۰/۲۷۶>۰/۰۵] به لحاظ آماری معنی‌دار نبود، بنابراین مفروضه همگونی واریانس‌ها تأیید شد. مفروضه بعدی همگونی ضرایب رگرسیون از طریق بررسی اثر تعاملی متغیر مستقل و پیش‌آزمون هر متغیر وابسته بر پس‌آزمون آن انجام شد. نتایج حاکی از معنی‌دار نبودن میزان F در سطح ۰/۰۵ در متغیرهای اضطراب مرگ [F=۱/۸۲ P= ۰/۱۸۸> ۰/۰۵] و احساس تنهایی [F=۳/۴۱۷ P=۰/۰۵۲>۰/۰۵] و معنای زندگی [F=۲/۲۰۴ P=۰/۰۶۱>۰/۰۵] بود، همچنین جهت بررسی پیش‌فرض توزیع طبیعی متغیرهای وابسته از آزمون شاپیرو-ویلک استفاده شد. بر اساس نتایج این آزمون توزیع طبیعی در متغیرها وجود داشت، چرا که Z به دست آمده در

همانطور که در جدول ۲ مشاهده می‌شود میانگین نمرات پیش‌آزمون گروه‌ها در متغیرهای وابسته قبل از مداخله تقریباً یکسان بود. ولی بعد از مداخله، در مرحله پس‌آزمون، میانگین گروه آزمایش در معنای زندگی افزایش و در اضطراب مرگ و احساس تنهایی کاهش یافته است. با توجه به طرح پژوهش حاضر از آزمون تحلیل کوواریانس تک متغیره (آنکوا) برای تجزیه و تحلیل نتایج اصلی استفاده شد. برای بررسی همگونی واریانس‌ها در دو گروه در مرحله پس‌آزمون، از آزمون لوین استفاده شد. آزمون لوین محاسبه شده در مورد متغیرهای اضطراب مرگ [F=(۱,۲۲)= ۰/۸۹۸ P=۰/۳۵۴> ۰/۰۵]. احساس تنهایی [F(۱,۲۲)= ۲/۱۹۳ P=۰/۱۵۳> ۰/۰۵] و معنای

جدول ۳

نتایج تحلیل کوواریانس تک متغیری اضطراب مرگ، احساس تنهایی و معنای زندگی دو گروه با کنترل پیش‌آزمون

متغیر	منبع تغییرات	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	سطح معنی‌داری	اندازه اثر
اضطراب مرگ	پیش‌آزمون	۱۷/۵۵۲	۱	۱۷/۵۵۲	۴/۵۸۴	۰/۰۴	۰/۱۲۵
	گروه	۴۱۷/۹۲۴	۲	۲۰۸/۹۶۲	۵۴/۵۷۲	۰/۰۰۱	۰/۷۷۳
احساس تنهایی	خطا	۱۲۲/۵۳۱	۳۲	۳/۸۲۹			
	پیش‌آزمون	۲۰۷۸/۱۹۳	۱	۲۰۷۸/۱۹۳	۵۲/۴۷۹	۰/۰۰۱	۰/۶۲۱
معنای زندگی	گروه	۱۷۳۷/۶۶۸	۲	۸۶۸/۸۳۴	۲۱/۹۴۰	۰/۰۰۱	۰/۵۷۸
	خطا	۱۲۶۷/۲۲۴	۳۲	۳۹/۶۰۱			
اضطراب مرگ	پیش‌آزمون	۲۵۲/۷۴۴	۱	۲۵۲/۷۴۴	۴۷/۶۲۰	۰/۰۰۱	۰/۵۹۸
	گروه	۶۱۵/۲۱۲	۲	۳۰۷/۶۰۶	۵۷/۹۵۷	۰/۰۰۱	۰/۷۸۴
معنای زندگی	خطا	۱۶۹/۸۳۹	۳۲	۵/۷/۳۰			

بهبود وضعیت سلامت روان می‌باشند، بنابراین هدف از انجام پژوهش حاضر تعیین اثربخشی معنادرمانی گروهی بر اضطراب مرگ، احساس تنهایی و معنای زندگی در سالمندان با ترس از ابتلا به ویروس کرونا بود. نتایج پژوهش بیانگر اثربخشی معنادرمانی گروهی بر کاهش اضطراب مرگ و احساس تنهایی و افزایش معنای زندگی در سالمندان با ترس از ابتلا به بیماری کرونا بود. با جستجو در پایگاه‌های اطلاعاتی هیچ درمان و مداخله روان‌شناختی در ارتباط با درمان اختلالات ذکر شده حاصل از کرونا در سالمندان با ترس از ابتلا به بیماری کرونا انجام نگرفته بود. با این حال در اشاره به نتایج فرضیه‌های پژوهش و مقایسه با پژوهش‌های انجام گرفته، می‌توان به نتایج زیر اشاره کرد.

فرضیه اول این پژوهش مبنی بر اینکه معنادرمانی گروهی منجر به کاهش اضطراب مرگ در سالمندان با ترس از کرونا می‌شود، تأیید شد، نتایج پژوهش حاضر با پژوهش سودانی و همکاران (۲۰۱۲) در کاهش اضطراب مرگ همسو می‌باشد. در تبیین این یافته باید گفت که یکی از مؤلفه‌های اصلی معنادرمانی مرگ و چالش‌های مربوط به آن می‌باشد با افزایش افق دید نسبت به مقوله مرگ و باز تعریف آن، اینکه تحت هر شرایط مرگ جزئی از زندگی و همراه با زندگی است اما پایان حیات نیست تفکر به ادامه‌دار بودن زندگی پس از مرگ عامل تسکین‌کننده‌ای بود و اینکه شرایطی مثل همه‌گیری بیماری کرونا، بلایای طبیعی و دیگر عوامل تهدیدکننده زندگی، تنها تفکر به مقوله مرگ را افزایش می‌دهند و تولید اضطراب می‌کنند و با اینکه روی دادن مصائب و اتفاقات مثل رخداد‌های مشابه بیماری کرونا در دست ما نبوده، اما خود تعیین‌کنندگی انسان در انتخاب واکنش‌ها و نحوه برخورد با آنها همیشه در اختیار انسان هست با خودکامی و کاوش در ماهیت انسان بودن و قبول مرگ به عنوان مکمل زندگی و یادآوری مسئولیت‌های اجتناب‌ناپذیر انسان در مقابل زندگی (کری، ۱۹۹۲)، با تغییر زاویه دید و تفکر درباره مرگ و غنیمت شمردن فرصت‌های زندگی جلسات درمانی به کاهش اضطراب مرگ منتهی شد.

فرضیه دوم این پژوهش مبنی بر این که معنادرمانی گروهی منجر به کاهش احساس تنهایی در سالمندان با ترس از کرونا می‌شود با پژوهش‌های محمدی و کمالی

سطح ۰/۰۵ معنی‌دار نبود. با توجه به اینکه مفروضه‌های آزمون تحلیل کوواریانس برقرار بود. برای بررسی اثربخشی معنادرمانی گروهی بر اضطراب مرگ و احساس تنهایی و معنای زندگی از تحلیل کوواریانس تک متغیری (آنکوا) استفاده گردید و نتایج آن در جدول ۳ نشان داده شد.

همانطور که در جدول ۲ نشان داده شده است، بین گروه‌های آزمایش و کنترل از لحاظ اضطراب مرگ تفاوت معنی‌داری وجود دارد. به عبارت دیگر معنادرمانی گروهی با توجه به میانگین اضطراب مرگ گروه آزمایش (۴/۲۵) در پس‌آزمون نسبت به میانگین اضطراب مرگ گروه کنترل (۱۱/۴۱) منجر به کاهش معنی‌دار در گروه آزمایش شده است. میزان تأثیر برابر با ۷۷/۳ درصد می‌باشد یعنی حدود ۷۷ درصد تفاوت در نمرات اضطراب مرگ تأثیر گرفته از معنادرمانی گروهی بوده است. بنابراین فرضیه اول پژوهش تأیید می‌شود. در ارتباط با احساس تنهایی بین دو گروه در پس‌آزمون تفاوت معنی‌داری وجود دارد به عبارت دیگر معنادرمانی گروهی با توجه به میانگین متغیر احساس تنهایی گروه آزمایش (۳۹/۹۲) نسبت به میانگین احساس تنهایی گروه کنترل (۶۱/۷۵) موجب کاهش معنادار احساس تنهایی در گروه آزمایش شده است. میزان تأثیر برابر با (۵۷/۸) است یعنی ۵۷ درصد تفاوت در نمرات احساس تنهایی مربوط به تأثیر معنادرمانی گروهی است. بنابراین فرضیه دوم پژوهش تأیید می‌شود. همچنین بین گروه‌های آزمایش و کنترل از لحاظ معنای زندگی در پس‌آزمون تفاوت معنی‌داری وجود دارد، به عبارت دیگر معنادرمانی گروهی با توجه به میانگین معنای زندگی گروه آزمایش (۲۶/۲۵) نسبت به میانگین معنای زندگی گروه کنترل (۱۶/۸۳) منجر به افزایش معنادار معنای زندگی در گروه آزمایش شده است میزان تأثیر برابر است با ۷۸/۴ درصد، یعنی ۷۸ درصد تفاوت‌ها در نمرات معنای زندگی مربوط به تأثیر معنادرمانی گروهی بوده است و به این ترتیب فرضیه سوم پژوهش نیز تأیید می‌شود.

بحث و نتیجه‌گیری

به دنبال شیوع و انتشار ویروس کرونا در سراسر جهان و همه‌گیری آن از طریق انتقال انسان به انسان، و ترس و واکنش از ابتلا به آن به ویژه در اقشار آسیب‌پذیرتر همچون سالمندان منجر به بروز اختلالات روان‌شناختی متعددی شد و از آنجا که مداخلات روان‌شناختی از روش‌های درمان و

نگرشی، جایی که قادر به تغییر شرایط نیستیم، با تغییر نوع نگرش در سخت‌ترین شرایط، می‌توان با درد، رنج و اندوه کنار آمده و حکمت و معنایی برای آن بیابیم. در ارتباط با ارزش‌های خلاقانه نیز، با خلق یک اثر مثل شعر، بافتن یک شال، نقاشی، باغبانی، خیاطی و هر کار خلاقانه دیگری که منحصرأ توسط خود فرد انجام شده باشد، می‌توان معنی یافت، در ارزش‌های تجربی، کار و عشق به انسان‌ها، به گل، گیاه، پرندگان و آب و غذا دادن به یک حیوان، ساده‌ترین راه‌های دستیابی به معنا تحت شرایط بیماری کرونا در سالمندان می‌تواند باشد.

از دلایل دیگر برای تبیین نتیجه، می‌توان به مدل گروهی بودن درمان اشاره کرد، در درمان‌های گروهی افراد از یکدیگر تأثیر می‌پذیرند و اشتراک در داشتن یک مشکل از میزان اثرات منفی آن می‌کاهد، در گروه بودن فرصتی ارزشمند برای برقراری رابطه‌ای واقعی و نزدیک با دیگران فراهم می‌کند که این پیشامد در درمان‌های انفرادی اتفاق نمی‌افتد، حضور فیزیکی، تحت شرایط خاص همه‌گیری که ارتباطات به حداقل رسیده بود دلگرمی زیادی را برای شرکت‌کنندگان به دنبال داشت، همچنین فضای فلسفی و معنوی جلسات تأثیرات بسیار مثبتی از نظر درمانی به وجود آورد. از نظر یالوم یازده مؤلفه، باعث تغییر و بهبودی در درمان‌های گروهی می‌شود و فرد را به این آگاهی می‌رساند که زندگی با وجود درد، اندوه مرگ اطرافیان و رنج و ناراحتی‌ها و پشیمانی‌ها همچنان ادامه می‌یابد و فرد می‌آموزد که چگونه به زندگی ادامه دهد، تعامل بین اعضا در گروه، فرد را به سوی تغییر هدایت می‌کند (یالوم، ۱۹۸۰/۱۳۹۱)

نتایج پژوهش حاضر، حاکی از آن است که معنادرمانی گروهی، باعث کاهش اضطراب مرگ و احساس تنهایی و همچنین افزایش معنای زندگی در سالمندان با ترس از ابتلا به بیماری کرونا در گروه آزمایش در مقایسه با گروه کنترل شده است. بنابر نتایج به دست آمده، می‌توان از معنادرمانی گروهی برای درمان مقابله‌ای برای کاهش اثرات و تبعات ترس از ابتلا به بیماری کرونا و بهبود سلامت روان، در مراکز توانبخشی و نگهداری سالمندان و همچنین دفاتر مشاوره و روان‌شناسی استفاده کرد.

به علت محدود بودن انجام پژوهش به شهر تبریز، دو مرکز توانبخشی، انحصار جنسیتی (بانوان) و گروه سنی

(۲۰۱۸) و مصطفی پور و همکاران، (۲۰۱۸) در کاهش احساس تنهایی همسو می‌باشد، در تبیین این یافته‌ها باید به این نکته اشاره کرد که در رویکرد معنادرمانی به سه نوع از تنهایی اشاره شده است، تنهایی درون‌فردی، برون‌فردی و اگرستانسیال (یالوم، ۱۹۸۰/۱۳۹۱) در شرایط همه‌گیری بیماری کرونا سالمندان به علت مقررات قرنطینه و فاصله‌گذاری اجتماعی و به تبع دوری از فرزندان و اطرافیان برای رعایت سلامتی و جلوگیری از شیوع بیشتر ویروس به تنهایی برون‌فردی بخاطر کاهش ارتباطات و همچنین به تنهایی درون‌فردی بخاطر انزوای تحمیل شده دچار شدند با آگاهی از تنهایی اگرستانسیال که انسان تحت هر شرایط تنها به این دنیا آمده و موقع رفتن هم به تنهایی عازم خواهد شد. انسان با کسب آگاهی از مسئولیت‌هایی که در بودن با خود در تنهایی، در بودن با دیگران و بودن با طبیعت دارد، می‌تواند در تمامی شرایط از یک زندگی رضایت‌بخش برخوردار باشد. نکته دیگر، اینکه هر موقعیتی در زندگی گذرا است و توسل به دیگران در موقعیت‌های استیصال و درماندگی او را در موقعیت کنترل بیرونی قرار می‌دهد، حال آنکه با قبول مسئولیت و انجام فعالیت‌هایی می‌تواند کنترل اوضاع را در دست گرفته و با احساس حاکمیت و تسلط بر امور زندگی به کنترل درونی دست بیابد که این امر از اصول جدایی‌ناپذیر در حالت سلامت روان می‌باشد.

فرضیه سوم در ارتباط با این که معنادرمانی گروهی منجر به افزایش معنای زندگی در سالمندان با ترس از کرونا می‌شود نیز تأیید شد نتایج این یافته با یافته پژوهش‌های گل‌محمدیان و همکاران (۲۰۱۶) و حاجی عزیزی و همکاران (۲۰۱۷) در زمینه افزایش معنای زندگی و امید همسو است، با این تبیین که هدف معنادرمانی توانا ساختن انسان برای کشف معنای منحصر به فرد است تا در مقابل مشکلات و بحران‌ها معنایی کرده و از سردرگمی‌های یافته و تغییر کند، درحقیقت وجود معنا به انسان جرئت بودن و شدن می‌دهد و از اضطرابهایی که در زندگی با آن روبه‌رو می‌شود، می‌کاهد، بر اساس گفته‌ای از نیچه «کسی که چرایی برای زندگی دارد با هر چگونگی می‌سازد» (یالوم، ۱۹۸۰/۱۳۹۱). فرانکل معتقد بود که ارزش‌های نگرشی، خلاق و تجربی، سه طریقهٔ یافتن معناست (فرانکل، ۱۹۶۳) به طور مثال در ارزش‌های

ابهام و اضطراب مرگ سالمندان. *مجله روانشناسی پیری*، ۶ (۱)، ۱۳-۲۶.

تشویقی، م.، پروانه، پ.، و آقامیری، س. (۱۴۰۰). مداخلات و ویژگی‌های روان‌شناختی مؤثر بر کووید ۱۹ و آسیب‌شناسی روانی ناشی از آن. *مطالعه مروری نظام مند. مجله رویش روان‌شناسی*، ۱۰ (۴)، ۱۹۷-۲۰۶.

حاجی‌عزیزی، ا.، بهمنی، ب.، مهدی، ن.، منظری‌توکلی، و.، و برشان، ا. (۱۳۹۶). اثربخشی معنادرمانی گروهی بر اضطراب مرگ و امید به زندگی سالمندان مقیم مراکز شبانه‌روزی شهر کرمان. *سالمند: مجله سالمندی ایران*، ۱۲ (۲)، ۲۳۱-۲۳۰.

خاکی، س.، خصالی، ز.، فرج‌زاده، م.، دالوند، س.، مسلمی، ب.، و قانع‌قشلاق، ر. (۱۳۹۶). ارتباط بین افسردگی و اضطراب مرگ با کیفیت زندگی سالمندان. *حیات*، ۲۳ (۲)، ۱۶۱-۱۵۲.

سودانی، م.، شجاعیان، م.، و نیسی، ع. (۱۳۹۱). اثربخشی معنادرمانی گروهی بر احساس تنهایی مردان بازنشسته. *پژوهش‌های علوم شناختی و رفتاری*، ۲ (۱)، ۵۴-۴۳.

رجبی، غ.، و بحرانی، م. (۱۳۸۰). تحلیل عاملی سؤال‌های مقیاس اضطراب مرگ. *مجله روانشناسی*، ۵ (۴)، ۳۳۱-۳۴۴.

زراعت حرفه، ف.، و احمدیان رنجبر، ر. (۱۴۰۰). پیامدهای منفی شیوع ویروس کرونا بر زندگی سالمندان. *یک مطالعه کیفی. مجله روانشناسی پیری*، ۷ (۲)، ۱۰۶-۹۳.

سگری، م.، چوبداری، ع.، و سخایی، ش. (۱۴۰۰). واکاوی تجارب روان‌شناختی سالمندان در همه‌گیری بیماری کرونا. *یک مطالعه پدیدار شناسانه. روانشناسی پیری*، ۷ (۲)، ۱۲۳-۱۰۷.

علیانی، سمیرا، و پیمان، ن. (۱۴۰۰). ارزیابی بهزیستی روانی سالمندان در دوران پاندمی بیماری کووید - ۱۹ در مشهد. *سالمند: مجله سالمندی ایران*، ۱۶ (۱)، ۷۳-۶۲.

شاهدق قدم، ه.، فتحی آشتیانی، ع.، راه نجات، ا.، احمدی طهور سلطانی، م.، تقوا، ا.، ابراهیمی، م.، دنیوی، و.، و جهانداری، پ. (۱۳۹۹). پیامدها و مداخلات روان‌شناختی در پاندمی ویروس کرونا (کووید-۱۹). *مرور مقالات موجود طب دریا*، ۲ (۱)، ۱۱-۱.

فرهی‌فر، آ.، آریایی نژاد، آ.، و نصیریانی، خ. (۱۴۰۰). بررسی ارتباط اضطراب بیماری کووید-۱۹ با کیفیت خواب و اضطراب مرگ در سالمندان زرتشتی. *رویکرد معادلات ساختاری. مجله سلامت و سالمندی خزر*، ۶ (۲)، ۱۱۴-۱۰۱.

گل‌محمدیان، م.، نظری، ح.، و پروانه، آ. (۱۳۹۶). اثربخشی معنادرمانی گروهی بر اضطراب مرگ و سازگاری اجتماعی

سالمندان تعمیم آن به کل جامعه باید با احتیاط انجام گیرد. با توجه به نتایج آماری ذکر شده و به منظور بررسی‌های بیشتر پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های مقایسه‌ای با رویکردهای روان‌درمانی مختلف، با متغیرهای مذکور و دیگر اختلالات روان‌شناختی از جمله پرخاشگری، افسردگی، وسواس فکری و عملی و غیره، در هر دو جنسیت، در تمام گروه‌های سنی و در شهرهای مختلف انجام گیرد. برای بدست آوردن نتایج قابل اعتمادتر و تعمیم بیشتر، پیشنهاد می‌شود که این پژوهش در نمونه آماری بزرگتر تکرار شود. همچنین در حوزه کاربردی پیشنهاد می‌شود واحدهای درمانی در سطح کشور به‌ویژه مشاوران بهزیستی مشغول در مراکز سالمندان برنامه معنادرمانی گروهی را در رأس روش‌های درمانی خود قرار دهند.

سپاس‌گزاری

از مدیریت پژوهش دانشکده علوم انسانی دانشگاه آزاد تبریز، مدیریت پژوهش اداره کل بهزیستی استان آذربایجان شرقی، مدیریت مراکز توانبخشی سالمندان روزانه همراه و شمس تشکر و قدردانی می‌شود، همچنین تشکر ویژه داریم از سالمندان مراکز فوق که در شرایط نا مساعد همه‌گیری با حضور گرمشان نهایت همکاری را برای انجام پژوهش به عمل آوردند.

منابع

آباد، ی.، و هارون‌رشدی، ه. (۱۴۰۱). اثربخشی درمان مبتنی بر شفقت بر نشخوار فکری و اضطراب وجودی سالمندان. *مجله روانشناسی پیری*، ۱ (۱)، ۱۰-۱.

احمدی، س.، باقریان، ف.، حیدری، م.، و کشفی، ع. (۱۳۹۶). سالمندی و معنای زندگی: بررسی میدانی منابع و ابعاد معنا در زنان و مردان سالمند. *مجله دستاوردهای روان‌شناختی*، ۲۴ (۱)، ۲۲-۱.

امامی‌راد، ا. م.، و امیری، ح. (۱۳۹۷). رابطه سلامت معنوی و معنایابی در زندگی با اضطراب مرگ در سالمندان. *مجله روانشناسی پیری*، ۴ (۳)، ۲۶۱-۲۵۱.

باقری‌شیخانگفته، ف.، آریانی‌پور، م.، سعیدی، م.، و صوابی نیری. (۱۴۰۰). پیامدهای همه‌گیری کروناویروس ۲۰۱۹ بر سلامت روانی سالمندان: مطالعه مروری نظام‌مند. *مجله طب پیشگیری*، ۱ (۲)، ۹۵-۸۳.

بهاروندی، ب.، کاظمیان مقدم، ک.، و هارون‌رشدی، ه. (۱۳۹۹). اثربخشی درمان مبتنی بر شفقت بر توانایی تحمل

- Asgari, M., Choobdari, A., & Sakhaie, Sh. (2021). The analysis of psychological experiences of the elderly in the pandemic of coronavirus disease: A phenomenological study. *Aging Psychology, 7*(2), 107-123. [Persian]
- Bagheri Sheykhgafshe, F., Arianipour, M., Saeedi, M., & Savabi Niri, V. (2021). The consequences of the coronavirus 2019 pandemic on the mental health of the elderly: Systematic review. *Journal of Preventive Medicine, 8*(2), 83-95 <https://www.sid.ir/en/journal/ViewPaper.aspx?id=905533> [Persian]
- Bagheri Sheykhgafshe, F., & Fathi Ashtiani, A. (2021). The role of religion and spirituality in the life of the elderly in the period of coronavirus disease 2019 (COVID-19) Pandemic. A systematic review. *Studies in Islam and Psychology, 15*(28), 273-292. <https://doi.org/10.30471/psy.2021.7527.1834> [Persian]
- Baharvandi, B., Kazemianmoghadam, K., & Haroon Rashidi, H. (2020). The effectiveness of compassion-focused Therapy on ambiguity tolerance and death anxiety in the elderly. *Aging Psychology, 6* (1), 13-26. <https://doi.org/10.22126/jap.2020.5148.1409> [Persian]
- Cheung, Y., Chau, P. H., & Yip, P. S. (2008). A revisit on older adults suicides and severe acute respiratory syndrome (SARS) epidemic in Hong Kong. *International Journal of Geriatric Psychiatry: A Journal of the Psychiatry of Late Life and Allied Sciences, 23*(12), 1231-1238.
- Corey, G. (1992). Theory and practice of counseling and psychology. CA: Brooks Cole; 1992.
- Das, S., Arun, P., Rohilla, R., Parashar, K., & Roy, A. (2021). Anxiety and depression in the elderly due to COVID-19 pandemic: A pilot study. *Middle East Current Psychiatry, 28*(1), 1-6
- Elsherbiny, M. M. K., & Al Maamari, R. H. (2018). The effectiveness of logotherapy in mitigating the social isolation of neglected institutionalised older سالمندان. *مجله روان‌شناسی پیری, ۲*(۳)، ۱۷۵-۱۶۷.
- محمدی، س.، و کمالی، ه. (۱۳۹۷). اثربخشی معنادارمانی گروهی بر سازگاری اجتماعی، احساس تنهایی و سلامت عمومی سالمندان. *مجله روان‌شناسی پیری, ۴*(۱)، ۷۲-۶۱
- مجدآبادی، ز. (۱۳۹۶). پرسش‌نامه معنای زندگی. *روانشناسی تحولی (روانشناسان ایرانی), ۱۳*(۵۱)، ۳۳۳-۳۳۱.
- مرادی، م.، نواب، ا.، شریفی، ف.، نمدی، ب.، و رحیمی‌دوست، م. (۱۴۰۰). مروری بر اثرات پاندمی کووید - ۱۹ بر سالمندان. *سالمند: مجله سالمندی ایران, ۱۶*(۱)، ۲۹-۲.
- مصطفی‌پور، و.، معتمدی، ع.، و فرخی، ح. (۱۳۹۷). اثربخشی معنادارمانی به شیوه گروهی بر احساس تنهایی و اضطراب مرگ در زنان سالمند. *فصلنامه علمی پژوهشی زن و فرهنگ, ۱۰*(۳۶)، ۲۳-۳.
- نادری، ف.، و حق شناس، ف. (۱۳۸۸). رابطه تکانشگری و احساس تنهایی با میزان استفاده از تلفن همراه در دانشجویان. *یافته‌های نو در روان‌شناسی, ۴* (۱۲)، ۱۲۱-۱۱۱.
- یالوم، ا. د. (۱۳۹۱). *روان درمانی اگزیستانسیال*. (مترجم: س. حبیب). تهران: نی. (تاریخ انتشار به زبان اصلی، ۱۹۸۰).

References

- Abad, Z., & Haroon Rashidi, H. (2022). The effectiveness of mindfulness-based therapy on rumination and existential anxiety in the elderly men. *Aging Psychology, 8*(1), 1-10 <https://doi.org/10.22126/jap.2022.7147.1580> [Persian]
- Adhikari, S. P., Meng, S., Wu, Y. J., Mao, Y. P., Ye, R. X., Wang, Q. Z., Sun, C., Sylvia, S., Rozelle, S., Raat, H., & Zhou, H. (2020). Epidemiology, causes, clinical manifestation and diagnosis, revention and control of coronavirus disease (COVID-19) during the early outbreak period: A scoping review. *Infectious Diseases of Poverty, 9* (1), 29. <https://doi.org/10.1186/s40249-020-00646-x>
- Ahmadi, S., Bagheriyan, F., Heidari, M., & Kashefi, A. (2017). Elderly and meaning in life: Field study of sources and dimensions of meaning in old women and men. *Journal of Psychological Achievements, 24*(1), 1-22. <https://doi.org/10.22055/psy.2017.17833.1531> [Persian]

- people. *British Journal of Social Work*, 48(4), 1090-1108.
- Emamirad, A. M., & Amiri, H. (2018). The relationship between spiritual health and meaning of life with death anxiety in elders. *Aging Psychology*, 4(3), 251-261. [Persian]
- Farahifar, A., Aryaeenezhad, A., Nasiriani, K. (2021). Relationship between COVID-19 anxiety with sleep quality and death anxiety in Zoroastrian elderly: Structural equation approach. *Caspian Journal of Health and Aging*, 6 (2), 101-114. [Persian]
- Frankl, V. (1963). *Man's search for meaning: An introduction to logotherapy*. New York.
- Golmohamadian, M., Nazari, H., & Parvaneh, A. (2016). Effectiveness of group logotherapy on death anxiety and social adjustment of elderly men. *Journal of Aging Psychology*, 2(3), 167-175. [Persian]
- Guner, T.A., Erdogan, Z., & Demir, I. (2021). The effect of loneliness on death anxiety in the elderly during the COVID-19 pandemic. First published April 20, 2021. <https://doi.org/10.1177/00302228211010587>
- Hacihasanoglu, R., Yildirim, A., & Karakurt, P. (2012). Loneliness in the elderly individuals, level of dependence in activities of daily living (ADL) and influential factors. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 54(1), 61-66. <https://doi.org/10.1016/j>
- Hajiazizi, A. H., Bahmani, B., Mahdi, N., Manzari Tavakoli, V., & Barshan, A. (2017). Effectiveness of group logotherapy on death anxiety and life expectancy of the elderly living in boarding houses in Kerman [Research]. *Salmand: Iranian Journal of Ageing*, 12(2), 220-231. <https://doi.org/10.21859/sija-1202220> [Persian]
- Huang, C., Wang, Y., Li, X., Ren, L., Zhao, J., Hu, Y., Zhang, L., Fan, G., Xu, J., & Gu, X. (2020). Articles clinical features of patients infected with 2019 novel coronavirus in Wuhan, China. *Lancet* 497-506.
- Hutzell, R. (2002). A general course of group analysis. *Vikto Frankl Foundation of South Africa*, 7, 15-26.
- Khaki, S., Khesali, Z., Farajzadeh, M., Dalvand, S., Moslemi, B., & Ghanei Gheshlagh, R. (2017). The relationship of depression and death anxiety to the quality of life among the elderly population. *Journal of Hayat*, 23 (2), 152-161. <http://hayat.tums.ac.ir/article-1-1855-fa.html> [Persian]
- Li, S., Wang, Y., Xue, J., Zhao, N., & Zhu, T. (2020). The impact of COVID-19 epidemic declaration on psychological consequences: A study on active weibo users. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(6), 2032. <https://doi.org/10.3390/ijerph17062032>
- Majdabadi, Z. (2017). The meaning in life questionnaire (MLQ). 13(51), 331-333. [Persian]
- Malani, P., Kullgren, J., Solway, E., Piette, J., Singer, D., & Kirch, M. (2020). National poll on healthy aging: Loneliness among older adults before and during the COVID-19 pandemic.
- Mohammadi, S. Y., & Kamali, H. (2018). The effectiveness of group logo therapy on socialadjustment, loneliness and general health in elderly. *Aging Psychology*, 4(1), 61-72. [Persian]
- Moradi, M., Navab, E., Sharifi, F., Namadi, B., & Rahimidoost, M. (2021). The effects of the COVID-19 pandemic on the elderly: A systematic review. *Iranian Journal of Ageing*, 16(1), 2-29. [Persian]
- Mostafapour, V., Motamedi, a., & Farrokhi, H. (2018). The effectiveness of group logo-therapy on the sense of loneliness and death anxiety in elderly women. *Scientific Research Quarterly of Woman and Culture*, 10(36), 3-23 http://jwc.iauhvaz.ac.ir/article_542472_de33ee589ecb9bb8e578c6a5d88d66be.pdf. [Persian]
- Naderi, F., & Haghshenas, F. (2009). The relationship between impulsivity, loneliness and the mobile phone usage

- rate in male and female students of Ahvaz Islamic Azad University. *Journal of Social Psychology (New Findings in Psychology)*, 4(12), 111-121 <https://www.sid.ir/en/journal/ViewPaper.aspx?id=194066> [Persian]
- Olyani, S., Peyman N. Assessment of the subjective wellbeing of the elderly during the COVID-19 disease pandemic in Mashhad. *Salmand: Iranian Journal of Ageing*, 16 (1), 62-73. [Persian].
- Rajabi, G., & Bohrani, M. (2002). Item factor analysis of the death anxiety scale. *Journal of Psychology*, 5(4 (20)), 331-344. <https://www.sid.ir/en/journal/ViewPaper.aspx?id=39069> [Persian]
- Russell, D., Peplau, L. A., & Ferguson, M. L. (1978). Developing a measure of loneliness. *Journal of Personality Assessment*, 42(3), 290-294 .
- Shahed hagh ghadam, H., Fathi Ashtiani, A., Rahnejat, A. M., Ahmadi Tahour Soltani, M., Taghva, A., Ebrahimi, M. R., & et al. (2020). Psychological consequences and interventions during the COVID-19 Pandemic: Narrative review. *Journal of Marine Medicine*, 2 (1), 1-11. <http://jmarmed.ir/article-1-74-en.html> [Persian]
- Sodani, M., Shogaeian, M., & Neysi, A. (2012). The effect of group logotherapy on loneliness in retired men. *Research in Cognitive and Behavioral Sciences*, 2(1), 43-54.
- <https://www.sid.ir/en/Journal/ViewPaper.aspx?ID=351712>. [Persian]
- Steger, M. F., Frazier, P., Oishi, S., & Kaler, M. (2006). The meaning in life questionnaire: assessing the presence of and search for meaning in life. *Journal of Counseling Psychology*, 53(1), 80-93.
- Tashvighi, M., Parvaneh, P., Aghamiri, S. (2021). Psychological interventions and characteristics effecting COVID-19 and its resulting psychopathology: A systematic review study. *Rooyesh*, 10 (4), 197-206. URL: <http://frooyesh.ir/article-1-2581-fa.html> [Persian]
- Templer, D.I. (1970). The construction and validation of a death anxiety scale. *Journal of General Psychology*, 82, 165-171.
- Wang, L., He, W., Yu, X., Hu, D., Bao, M., Liu, H., Zhou, J., & Jiang, H. (2020). Coronavirus disease 2019 in elderly patients: Characteristics and prognostic factor based on 4-week follow-up. *Journal of Infection*, 80(6), 639-645.
- Yalom, I. D. (1980). *Existential Psychotherapy*. Newyork. December 8, 1980. [Persian]
- Zeraat Herfeh, F., & Ahmadian Ranjbar, R. (2021). Negative consequences of COVID-19 pandemic on the life of the elderly: A qualitative study. *Aging Psychology*, 7(2), 93-106. [Persian]